

STUDENTSKÉ PŘÍSPĚVKY

Exemplární náhrada škody – výzva pro české právo?

Martin Hapla*

1. Úvodem

Bylo by nesmírně překvapivé, kdyby se postmoderní charakter naší doby neprojevil též v oblasti práva. Jistě bychom mohli najít řadu více nebo méně diskutabilních znaků potvrzujících jeho narůstající vliv. Jestliže by však některý z nich měl být přece jen pokládán za klíčový, přimlouval bych se především za stále výraznější vzájemné prorůstání a prostupování různých, často i docela vzdálených, právních řádů a jejich dílčích institutů.¹ Právě v něm totiž můžeme spatřovat odlesk stěžejní postmoderní myšlenky, že cizí, neobvyklé a problematické prvky bychom neměli odmítat, ale naopak bychom se je měli snažit postihnout jako výzvu – měli bychom se je naučit přetavovat v pozitivní impulsy. Každý kontakt s takovým prvkem nám totiž může otevřít dveře k hlubšímu pochopení toho, co je nám samotným vlastní – může odkrýt doposud neviděné výhody a nevýhody našeho přístupu a být inspirací pro jeho případnou změnu, samozřejmě pouze za předpokladu, že uplatníme alespoň trochu tvůrčí přístup a neskončíme pouze u bezmyšlenkovitého obdivu či přejímání.

Snad není třeba připomínat, že jako obzvláště nosný se v poslední době ukazuje zejména bližší styk s právními řády ovlivněnými angloamerickou právní kulturou. Proto je cílem tohoto článku, v duchu výše naznačených idejí, pokusit se české veřejnosti přiblížit jeden z jejich nejvíce kontroverzních institutů – exemplární náhradu škody. Třebaže se často připomíná zejména v souvislosti s udělováním nechvalně proslulých Stellingových cen, je v rámci českého právního diskursu koncepcí poměr-

ně málo diskutovanou. Přitom můžeme říct, že je z hlediska našeho práva pozoruhodná hned v několika oblastech. V první řadě může představovat zajímavou alternativu k trestní odpovědnosti právnických osob. Dále může být její reflexe užitečná i ve vazbě na problematiku související s ochranou osobnosti a náhradou škody za nemajetkovou újmu. A nakonec lze jejím prostřednictvím vhodně ilustrovat některé výhody a nevýhody, které vyplývají z u nás uplatňovaného pojetí vztahů mezi trestním a civilním řízením.

Jaké otázky si tedy budeme klást v následujících řádcích? Především co exemplární náhrada škody vůbec je, jak se v minulosti vyvíjela, kde se v současné době prakticky používá a v jaké podobě. Také se pokusíme postihnout, v čem spočívají její výhody a nevýhody a především se budeme snažit stanovit obecné podmínky, za nichž by se mohla uplatnit v českém právu a sloužit v něm coby užitečný a smysluplný právní institut.

2. Pojem exemplární náhrady škody

Exemplární náhradu škody (angl. exemplary damages, punitive damages) je možno definovat jako takovou náhradu škody, která má kromě nahrazení skutečně způsobené škody, respektive ušlého zisku, také navýšením o jistou částku potrestat žalovanou stranu. Na rozdíl od standardní kompenzační náhrady škody² tedy plní i represivní a odstrašující funkci.³ Vzhledem k tomu, že je udělována v rámci civilního řízení, avšak svým charakterem se velice blíží pokutě či obecně – trestněprávnímu postihu, je poměrně obtížné posoudit,

* Martin Hapla, student Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno.

¹ Zde nemohu nezpomenout například existenci Muslimského arbitrážního tribunálu ve Velké Británii, který v mezích umožněných tamními zákony aplikuje islámské právo šaría. Viz: *Muslim Arbitration Tribunal* [online]. [cit. -11-06]. Dostupné z: <<http://www.matribunal.com>>. Dále srovnej: TAHER, Abul. Revealed: UK's first official sharia courts. *The Times* [online]. [cit. 2009-11-06]. Dostupné z: <<http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/faith/article4749183.ece>>.

² K tématu odpovědnosti za škodu u nás existuje bohatá literatura. Jako jeden příklad za všechny uvedme alespoň: PO-KORNÝ, Milan, HOCHMAN, Josef. *Odpovědnost za škodu v právu občanském a pracovním*. 3. aktualizované a doplněné vydání. Praha: Linde, 2008.

³ Srovnej definici: Punitive Damages. *The Free Dictionary. Legal Dictionary* [online]. [cit. 2009-11-06]. Dostupné z: <<http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Punitive+Damages>>: "Monetary compensation awarded to an injured party that goes beyond that which is necessary to compensate the individual for losses and that is intended to punish the wrongdoer."

zda ji máme zařadit spíše mezi instituty občanskoprávní či trestněprávní. V zahraničních pramenech se proto o ní nezřídka hovoří jako o institutu *quasitrestním*,⁴ což je, pokud jde o její pravou povahu, opravdu docela přiléhavé. Na tomto místě se sluší rovněž připomenout, že je to právě tato její nejednoznačná hraniční povaha, která, jak ještě uvidíme, vytváří základ pro podstatnou část jejích výhod a nevýhod.

Hovoříme-li o náhradě škody v právních řádech ovlivněných angloamerickou právní kulturou, můžeme kromě již uvedené exemplární náhrady škody rozlišit ještě další dva typy. Jedná se o u nás standardně uplatňovanou kompenzační náhradu škody (angl. *restitutionary damages*) a o tzv. zvýšenou náhradu škody (angl. *aggravated damages*).⁵ V případě zvýšené náhrady škody se často řeší otázka, zda by ji nebylo správnější přiřadit k některému ze zbývajících dvou typů. Například *The Law Commission* ve Velké Británii⁶ se přiklání k názoru, že se ve skutečnosti jedná o druh kompenzační náhrady škody.⁷ O postihnutí rozdílů mezi ní, kompenzační a exemplární náhradou škody ve svém článku také usiluje i novozélandský právník *Allan Beever*.⁸ Cituje v něm především výrok *Lorda Devlina* z rozhodnutí *Rookes v. Barnard*,⁹ který vymezuje zvýšenou náhradu škody jako speciální kategorii kompenzační náhrady škody, jejímž smyslem je nahradit zvláštní újmu způsobenou na žalobcově důstojnosti, respektive cti.¹⁰ Na takové definici však *Allan Beever* shledává při detailnějším pohledu mnoho nejasného. Proto se sám snaží *Devlinova* slova poněkud upřesnit. Zvýšená náhrada škody je podle něj namísto právě tehdy, pokud protiprávní čin spočíval v újmě na morální důstojnosti oběti jako důsledku popření žalovaného, že oběť má

právo být repektována jako morální subjekt.¹¹ Což lze i po mém soudu pokládat za dostatečně přiléhavé.

3. Historické pozadí vzniku a vývoje institutu exemplární náhrady škody

Jak se zmiňuje *Martin Kavěna*, původ exemplární náhrady škody můžeme hledat již v antických právních řádech včetně *Chamurapiho* zákoníku, Bible, babylonských zákonů a dokonce i hinduistického zákona *Manu*.¹² Jedná se tedy o institut velmi starý – provázející lidstvo takřkajíc od počátku věků. Není na tom nic podivného – myšlenka, že by člověk, jenž spáchal nějaký protiprávní čin, měl nahradit nejen škodu, kterou jím způsobil, ale rovněž v zájmu prevence nést určitý trest, se jeví jako přirozená. Navíc je třeba zohlednit i to, že u mnoha nejstarších civilizací a kultur nebyly vytyčeny prakticky žádné hranice mezi jednotlivými právními odvětvími, jejich principy, zásadami a účely, a proto nečinilo žádné potíže řešit ze současných hledisek i naprosto různorodé společenské problémy prostřednictvím jednoho institutu.

V dnešní podobě se exemplární náhrada škody poprvé uplatnila roku 1763 v Anglii a to v případě *Wilkes v. Wood*, ve kterém se jednalo o náhradu škody za provedení nedovolené domovní prohlídky na příkaz vysokého státního úředníka.¹³ Většina dalších zemí spadajících pod vliv angloamerické právní kultury tento institut poměrně záhy přejala, takže již z hlediska poloviny 19. století jej můžeme považovat v jejím rámci za všeobecně zaužívaný.¹⁴ Velmi brzy však rovněž vyvstala potřeba vytyčit exemplární náhradu škody určité mantinely, ve kterých by se mohla pohybovat, protože v celé řadě případů - např. u náhrad škod vzniklých na základě porušení smluvního závazku, bývalo její udělování vnímáno jako nepatřičné. Tyto snahy posléze našly svůj výraz, jak v legislativní činnosti zákonodárných sborů, tak v soudním rozhodování, přičemž kulminovaly ve 20. století.

Například ve Velké Británii se jako klíčové ukázalo rozhodnutí Sněmovny lordů v případě *Rookes v. Barnard* z roku 1964,¹⁵ kterým bylo stanoveno, že udělení

⁴ Tamtéž.

⁵ Tři typy náhrady škody (*restitutionary, aggravated a exemplary damages*) rozlišuje např. *Item 2 of the Sixth Programme of Law Reform: Damages. Aggravated, Exemplary and Restitutionary Damages* [online]. London: The Law Commission, vydáno 16. 12. 1997 [cit. 2009-11-06]. Dostupné z: <://www.lawcom.gov.uk/docs/lc247.pdf>.

⁶ The Law Commission je nezávislou institucí zřízenou na základě zákona "Law Commission Act" z roku 1965, která má za úkol sledovat vývoj práva ve Velké Británii a doporučovat jeho případné reformy, pokud jsou třeba.

⁷ *Item 2 of the Sixth Programme of Law Reform: Damages. Aggravated, Exemplary and Restitutionary Damages* [online]. London: The Law Commission, vydáno 16. 12. 1997 [cit. 2009-11-06]. Dostupné z: <://www.lawcom.gov.uk/docs/lc247.pdf>.

⁸ BEEVER, Allan. The Structure of Aggravated and Exemplary Damages. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2003, vol. 23, no. 1, s. 87–110.

⁹ *Rookes v. Barnard*. [1964] A.C. 1129 (H.L.).

¹⁰ BEEVER, Allan. The Structure of Aggravated and Exemplary Damages. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2003, vol. 23, no. 1, s. 87.

¹¹ Tamtéž, s. 89.

¹² KAVĚNA, Martin. *Exemplární náhrada škody v angloamerických a kontinentálních právních řádech*. Praha: Parlament České republiky. Parlamentní institut. Studie č. 5.268, 2007, s. 3.

¹³ *Wilkes v. Wood*. 98 Eng. Rep. 489 (C.P. 1763).

¹⁴ Punitive Damages. *The Free Dictionary. Legal Dictionary* [online]. [cit. 2009-11-06]. Dostupné z: <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Punitive+Damages>.

¹⁵ *Rookes v. Barnard*. [1964] A.C. 1129 (H.L.). Rozboru tohoto rozhodnutí se podrobněji věnuje např. BEEVER, Allan. The Structure of Aggravated and Exemplary Damages. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2003, vol. 23, no. 1, s. 87–88.

exemplární náhrady škody je přípustné pouze ve třech případech. Za prvé, pokud se jedná o škodu, jež vznikla jako důsledek svévolného, protiústavního či utlačujícího úředního postupu. Za druhé, jestliže žalovaná strana získala v důsledku svého protiprávního jednání větší prospěch, než jaká byla újma, kterou straně žalující způsobila. A za třetí, pokud možnost udělení exemplární náhrady škody stanoví zákon. Nadto se v průběhu doby vytvořil v judikatuře britských soudů soubor okolností, které musí soud při úvahách o udělení exemplární náhrady škody zohlednit. Například musí zkoumat, zda již sama náhrada za skutečně způsobenou škodu nestačí k potrestání a odrazení žalovaného, zda nebyl žalovaný už potrestán v rámci nějakého jiného řízení, nejednal v dobré víře anebo jestli samotný žalobce není v postavení spoluviníka.¹⁶ Nakonec by měl soud rovněž přihlídnout k majetkovým poměrům zúčastněných stran a v případě, že rozhoduje porota, náležitě ji poučit.

Ačkoliv většina ostatních zemí angloamerické právní kultury (tj. zejména Austrálie,¹⁷ Nový Zéland, Kanada) výše zmíněné rozhodnutí nikdy nepřevzala, dospěla vlastní cestou k velmi podobným standardům.¹⁸ V USA se posléze vývoj tohoto institutu ubíral velmi specifickým a na ostatních dosti nezávislým směrem.

4. Exemplární náhrada škody ve Spojených státech amerických

Právní úprava exemplární náhrady škody má ve Spojených státech dlouhou tradici a prošla zajímavým a bohatým vývojem. Její počátky můžeme vysledovat již v 19. století, kdy státní moc nebyla schopna prostřednictvím veřejného práva zajistit efektivní ochranu malých podniků před kartelovými praktikami jejich výrazně větších konkurentů.¹⁹ Do konstrukce tohoto institutu v USA se především promítla myšlenka, že řadu oblastí není vhodné regulovat prostřednictvím obecných normativních aktů jako jsou například zákony, ale že je

mnohem rozumější formovat jejich standardy pomocí rozhodnutí soudů, které získávají podněty ze strany soukromých osob. Snad i to je jeden z důvodů, proč je právní úprava exemplární náhrady škody ve Spojených státech nejvíce otevřená a má nejširěji vymezené pole působnosti. V této souvislosti se však sluší poznamenat, že není sjednocená na úrovni federace a tak se v jednotlivých státech často i výrazně liší. Zpravidla ale zasahuje do práva cenných papírů, hospodářské soutěže, ochrany spotřebitele a práva životního prostředí.

Přibližně od sedmdesátých let minulého století se institut exemplární náhrady škody ve Spojených státech setkává se stále sílící kritikou ze strany různých obchodních a pojišťovacích společností, které jsou motivovány zejména tím, že uplatňování tohoto druhu postihu zvyšuje náklady vynaložené na jejich podnikatelskou činnost.²⁰ Naopak obhájci exemplární náhrady škody tvrdí, že je to jeden z mála prostředků, které mohou velké společnosti přimět, aby braly vážně bezpečnostní a zdravotní standardy a vědomě nevypouštěly na trh vadné či přímo nebezpečné výrobky.

Nejspíše v důsledku výše naznačeného rostoucího napětí se od 80. let v USA stupňuje činnost soudů a legislativních orgánů s cílem zdokonalit někdy problematická procesní i hmotná pravidla, související s udělováním exemplární náhrady škody.

Velmi zajímavá jsou především rozhodnutí Nejvyššího soudu zabývající se dopadem rozebíraného institutu na čtrnáctý dodatek americké ústavy.²¹ Například v roce 1989 Nejvyšší soud v případě *Browning-Ferris Industries of Vermont, Inc. v. Kelco Disposal, Inc.*²² s ohledem na zmíněný dodatek zrušil jako protiústavní rozhodnutí, kterým měla být přiznána exemplární náhrada škody ve výši šesti milionů amerických dolarů, což představovalo stonásobek skutečné škody způsobené žalovaným. Podobným způsobem pak postupoval i o dva roky později v kauze *Pacific Mutual Life Insurance Co. v. Haslip*,²³ kdy vyměřenou exemplární náhradu škody odmítl potvrdit a to dokonce i přesto, že porota, která o jejím udělení rozhodovala, byla poučena v souladu se všemi myslitelnými standardy. Ještě zásadnější jsou však jeho rozhodnutí v kauzách *TXO*

¹⁶ Srovnej: KAVĚNA, Martin. *Exemplární náhrada škody v angloamerických a kontinentálních právních řádech*. Praha: Parlament České republiky. Parlamentní institut. Studie č. 5.268, 2007, s. 5.

¹⁷ Srovnej: KAVĚNA, Martin. *Exemplární náhrada škody v angloamerických a kontinentálních právních řádech*. Praha: Parlament České republiky. Parlamentní institut. Studie č. 5.268, 2007, s. 6. Dále též rozhodnutí australských soudů: *Backwell v. AAA* (1997) 1. V.R. 182, 1996. *Gray v. Motor Accident Commission* (1998) 196 C.L.R. 1, 14. *Coyne v. Citizen Finance Ltd.* (1991) 172 CLR 211, 238.

¹⁸ Podoba exemplární náhrady škody v různých státech je poměrně podrobně popsána v: KAVĚNA, Martin. *Exemplární náhrada škody v angloamerických a kontinentálních právních řádech*. Praha: Parlament České republiky. Parlamentní institut. Studie č. 5.268, 2007, s. 4–10, 15–17.

¹⁹ Tamtéž, s. 11.

²⁰ Punitive Damages. *The Free Dictionary. Legal Dictionary* [online]. [cit. 2009-11-06]. Dostupné z: <<http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Punitive+Damages>>.

²¹ Judikatura Nejvyššího soudu USA k této otázce je sumarizována např. ve: *Model Punitive Damages Act (1996)* [online]. San Antonio: National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, vydáno 19. 7. 1996 [cit. 2009-11-06]. Dostupné z: <<http://www.law.upenn.edu/bll/archives/ulc/mpda/MPDAFNAL.htm>>.

²² *Browning-Ferris Industries of Vermont, Inc. v. Kelco Disposal, Inc.*, 492 U.S. 257 (1989).

²³ *Pacific Mutual Life Insurance Co. v. Haslip*, 499 U.S. 1 (1991).

*Productions Corp. v. Alliance Resources Corp.*²⁴ a *BMW of North America v. Gore*.²⁵ V prvním z uvedených případů Nejvyšší soud dospěl k závěru, že má-li být učiněno čtrnáctému dodatku za dost, nesmí být výše exemplární náhrady škody hrubě nepřiměřená vzhledem k zájmu společnosti, k jehož ochraně má sloužit. Ve druhé ze zmíněných kauz se posléze pokusil prostřednictvím dalších podmínek upřesnit, kdy je jaká výše exemplární náhrady škody adekvátní.

Z legislativního úsilí na federální úrovni stojí za zmínku zejména dva pokusy. První se vztahuje k roku 1996, kdy po dvouleté práci představila *National Conference of Commissioners on Uniform State Laws* modelový návrh zákona o exemplární náhradě škody, který doporučila k přijetí ve všech členských státech unie.²⁶ Její snaha však nevyzněla příliš úspěšně. Podruhé se o sjednocení právní úpravy na tomto poli pokoušel prezident George W. Bush, když v roce 2002 navrhl výši rozebíraného druhu náhrad omezit peněžním stropem dvousetpadesát tisíc amerických dolarů, respektive dvojnásobkem skutečně způsobené škody. Ani tento návrh, jenž byl ostatně součástí většího balíku opatření, nakonec neuspěl.²⁷ Exemplární náhrada škody tak budí v americké společnosti ostré kontroverze a diskuze dodnes.

5. Nevýhody exemplární náhrady škody

Pomiňme nyní širší společenské a historické souvislosti a soustředíme svou pozornost výlučně na právní institut samotný. Leccos bylo naznačeno již v předcházejícím textu, avšak zeptejme se teď otevřeně: V čem je exemplární náhrada škody problematická? Jaké jsou její záporné stránky?

Podle *Allana Beevera* existuje jeden zásadní argument proti exemplární náhradě škody a tím je její cizorodá povaha v rámci soukromého práva.²⁸ Soukromé právo má dle jeho názoru kompenzační funkci, a proto institut exemplární náhrady škody nutně narušuje jeho

koherenci.²⁹ Z tohoto jejího "nepatřičného včlenění" posléze vyplývá většina dalších problémů - riziko narušení principů *ne bis in idem* (angl. double jeopardy) a *res iudicata*, dále též možnost vzniku bezdůvodného obohacení na straně žalující a případná (v našem prostředí neobvyklá) povinnost potencionální žalované strany poskytovat informace a materiály potencionálním žalobcům.³⁰ Rovněž je nakonec dobré zmínit i potíže související s jinými standardy prokazování viny v trestním a v civilním řízení.³¹ Přesto však o všech zmíněných případech můžeme říci, že v zemích, které institut exemplární náhrady škody užívají, se vyvinuly určité procesní a hmotné pojistky, které mají jeho externalitu odstranit.

6. Prolomení principů *ne bis in idem* a *res iudicata*

Jako většina i níže rozebírané problémy vyplývají z nejasného charakteru exemplární náhrady škody, který kolísá mezi občanskoprávním a trestněprávním. V případě, že v jedné věci dojde, jak k civilněprávnímu řízení, v němž bude exemplární náhrada škody udělena, tak k trestněprávnímu, hrozí zde, že viník bude potrestán za jeden čin dvakrát - dojde tedy k narušení principu *ne bis in idem*. Naopak, pokud v trestním řízení soud shledá, že k spáchání trestného činu nedošlo a v civilním řízení se pro změnu dospěje k závěru, že žalovaná strana právo v tomto smyslu porušila - může se jednat o prolomení zásady *res iudicata*.

Ve většině právních řádů se proti zmíněným rizikům vytvořila pojistka v tom, že civilní soudy zpravidla kontrolují a zohledňují, zda byl žalovaný již potrestán v trestním řízení, respektive k jakým závěrům v jeho rámci soud dospěl. Typický je takový postup například pro Kanadu.³²

Podle *Martina Kavěny* k výrazně odlišnému řešení měli dospět v USA. Zmíněný autor ve své zprávě pro Parlamentní institut uvádí, že ve Spojených státech se ohled na možnost dalšího potrestání žalovaného v trestním řízení nebere, protože princip *ne bis in idem* je v této zemi vykládán restriktivně a vztahován pouze na rámec trestního řízení. Jinými slovy: exemplární náhrada škody má za cíl odčinit křivdu spáchanou na žalobci,

²⁴ *TXO Productions Corp. v. Alliance Resources Corp.*, 509 U.S. 443, 113 S. Ct. 2711, 125 L. Ed. 2d 366 (1993).

²⁵ *BMW of North America v. Gore*, 517 U.S. 559, 116 S. Ct. 1589, 134 L. Ed. 2d 809 (1996).

²⁶ *Model Punitive Damages Act (1996)* [online]. San Antonio: National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, vydáno 19. 7. 1996[cit. 2009-11-06]. Dostupné z: <://www.law.upenn.edu/bll/archives/ulc/mpda/MPDAFNAL.htm>.

²⁷ Více viz TRIUMPHANT BUSH PUTS TORT REFORM, JUDICIAL NOMINEES ON AGENDA. *The Free Library*. [online]. [cit. 2009-10-01]. Dostupné z: <http://www.thefree library.com/TRIUMPHANT+BUSH+PUTS+TORT+REFORM,+JUDICIAL+NOMINEES+ON+AGENDA-a097591812>.

²⁸ BEEVER, Allan. The Structure of Aggravated and Exemplary Damages. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2003, vol. 23, no. 1, s. 105.

²⁹ Tamtéž, s. 106.

³⁰ Srovnej: JELÍNEK, Jiří. Potřebujeme trestní odpovědnost právnických osob. *Karlovarská právní revue*. 2007, no. 4, s. 27.

³¹ BEEVER, Allan. The Structure of Aggravated and Exemplary Damages. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2003, vol. 23, no. 1, s. 110.

³² KAVĚNA, Martin. *Exemplární náhrada škody v angloamerických a kontinentálních právních řádech*. Praha: Parlament České republiky. Parlamentní institut. Studie č. 5.268, 2007, s. 9.

zatímco trest udělený v trestním řízení na veřejnosti – tudíž se nejedná o totožnou věc.³³ Tento postřeh je však v rozporu s tvrzením zprávy vypracované *National Conference of Commissioners on Uniform State Laws* k modelovému návrhu zákona o exemplární náhradě škody. V té se naopak uvádí, že vícenásobné potrestání představuje v právu USA závažný problém, a proto se v některých státech vyvinuly instituty, které mu mají předcházet.³⁴ Osobně bych pokládal za důvěryhodnější stanovisko amerického pramenu.

Problémy s narušováním principu *ne bis in idem* v neposlední řadě otvírají i velmi zajímavou otázku vztahů mezi institutem exemplární náhrady škody a právem Evropské unie. Pozoruhodné je zejména rozhodnutí *English High Court* v případě známém jako *Devenish etc. v. Vitamin cartellist*.³⁵ Zmíněný soud v něm rozhodl, že nelze uplatnit exemplární náhradu škody v případě, že byla žalovaná strana za příslušný čin již pokutována ze strany Evropské komise.

Stran práva Evropské unie můžeme dále obecně konstatovat, že v současné době dochází ve vztahu k rozebíranému principu k jeho četným kolizím s institutem exemplární náhrady škody. Proto se někteří britští autoři domnívají, že v oblastech práva, které jsou úzce svázány s činností Evropských společenství (např. antimonopolní a kartelové právo), není příliš vhodné požadovat po soukromoprávních institutech zakotvených ve vnitrostátním právu, aby plnily represivní funkci, ale že je lepší řešit problematiku tohoto druhu v rámci práva veřejného.³⁶

7. Otázka bezdůvodného obohacení a odlišností ve standardech prokazování viny

Případnému vzniku bezdůvodného obohacení na straně žalobce se zákonodárné sbory a soudy ve světě snaží zpravidla čelit stanovením horní hranice exem-

plární náhrady škody (vzpomeňme například na výše zmíněný legislativní pokus G. W. Bushe), zpřesňováním jejího účelu (zejména soudy prostřednictvím své judikatury formulují soubory zásad, které je třeba při jejím vyčíslování dodržet) a rovněž zavedením povinnosti soudu důkladně poučit porotu, pokud má o její výši rozhodovat (například kanadské soudy se v rámci poučení porotců musí zmínit o tom, že exemplární náhrada škody je zcela výjimečný druh náhrady a že i její poměrně nízká výše může postačit k dosažení jejích účelů³⁷). Ohledně role porot při udělování exemplární náhrady škody můžeme ještě dodat, že v současné době panuje trend svěřovat rozhodování o ní spíše profesionálním soudcům.³⁸

Další problematická skutečnost spočívá v tom, že ačkoliv exemplární náhrada škody plní ve své podstatě trestněprávní funkci, tak již nepřebírá onen vysoký standard ve vztahu k prokázání viny, který je pro oblast trestního práva běžný. Tato nevyváženost je však alespoň do jisté míry zmírňována faktem, že se tento typ náhrady zpravidla neuděluje v případech nedbalostní formy zavinění. Obvykle se musí prokázat, že protiprávní jednání žalovaného bylo záměrné – tedy je třeba doložit, že zde byl přítomen určitý úmysl nebo cíl takové jednání spáchat a způsobit tím někomu škodu.

8. Výhody exemplární náhrady škody

Jaká jsou pozitiva exemplární náhrady škody? Především se má za to, že tento institut zvyšuje vymahatelnost práva a představuje užitečný prostředek, jak přimět zejména velké korporace k větší společenské zodpovědnosti. Již v souvislosti s úvahami o zavedení trestní odpovědnosti právnických osob se má za nesporné, že společensky nebezpečné jednání v rámci korporací představuje závažný a především dosti specifický problém.³⁹ Případné navýšení výše odškodnění nad rámec pouhé způsobené škody proto může v odůvodněných případech představovat výrazný přínos z hlediska prevence – tj. může se pro adresáty právních vztahů stát výrazným stimulem pro upuštění od protiprávního jednání.

³³ Tamtéž, s. 8.

³⁴ *Model Punitive Damages Act (1996)* [online]. San Antonio: National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, vydáno 19. 7. 1996 [cit. 2009-11-06]. Dostupné z: <<http://www.law.upenn.edu/bll/archives/ulc/mpda/MPDAFNL.htm>>.

³⁵ *Devenish etc. v. Sanofi-Aventis etc.*, [2007] EWHC 2394 (Ch), 19. Oct. 2007 (Mr. Justice Lewinson).

³⁶ Srovnej: WILS, Wouter, P.J. The Relationship between Public Antitrust Enforcement and Private Actions for Damages. *World Competition*. 2009, vol. 32, no. 1, s. 21–22. V souvislosti s evropským rámcem antimonopolního práva a s ním související náhradou škody srovnej též: RÜGGERBERG, Jakob, SCHINKEL, Maarten Pieter. Consolidating Antitrust Damages in Europe: A Proposal for Standing in Line with Efficient Private Enforcement. *World Competition*. 2006, vol. 29, no. 3, s. 395–420.

³⁷ Srovnej judikát kanadského Nejvyššího soudu *Whiten v. Pilot Insurance Co.* (2002) 1 SCR 595, 646.

³⁸ To, že má o udělení exemplární náhrady škody rozhodovat výlučně soud a nikdy porota např. *Item 2 of the Sixth Programme of Law Reform: Damages. Aggravated, Exemplary and Restitutionary Damages* [online]. London: The Law Commission, vydáno 16. 12. 1997 [cit. 2009-11-06]. Dostupné z: <<http://www.lawcom.gov.uk/docs/lc247.pdf>>.

³⁹ Srovnej např. JELÍNEK, Jiří. *Trestní odpovědnost právnických osob*. Praha: Linde, 2007. s. 17.

Podnětné námitky proti takovým názorům vznášá Novozélandan Allan Beever.⁴⁰ Ten upozorňuje například na to, že veškerá preventivní funkce exemplární náhrady škody se smazává, pokud je možno se proti jejím dopadům pojistit tak, jak je tomu v některých státech běžné.⁴¹ Dále rovněž konstatuje, že efekty odrazení pachatele a jeho potrestání, které jsou exemplární náhradě škody jako pozitivu připisovány, mohou nezřídka směřovat i proti sobě a navzájem se vyrušovat.⁴² První ze zmíněných námitek můžeme vyvrátit poukazem na to, že se tento problém týká až konkrétního provedení institutu exemplární náhrady škody a nikoliv jeho podstaty samotné. Druhá může být označena za bystrý postřeh, který je však možno vztáhnout na jakýkoliv trest obecně. Můžeme ji tedy chápat nejen jako výtku, nýbrž i výzvu pro citlivou a vyváženou praxi, která jako jediná může vést definitivně k tomu, že se výše uvedené efekty budou vzájemně doplňovat, a nikoliv vylučovat.

9. Subjekty postihnutelné exemplární náhradou škody

Jestliže je smysluplnost a účelnost institutu exemplární náhrady škody v první řadě otázkou jeho konkrétního provedení a citlivé aplikace v praxi, bude vhodné se na chvíli zastavit u otázek jako: „Které subjekty by měly být exemplární náhradou škody postihnutelné?“ a dále „Za jaký druh protiprávního jednání by měla být náhrada tohoto druhu udělována (např. při porušení závazků plynoucích z mimosmluvní a smluvní odpovědnosti, atd.)?“ a naznačit některé s nimi související potíže.

Hovoříme-li o subjektech exemplární náhrady škody, čelíme především problému, aby spolu s viníky nebyli postihováni též nevinní. Například již vícekrát zmíněnému Allanu Beeverovi se nezdá správné, že podle většiny platných právních úprav má nést prostřednictvím konceptu zástupné odpovědnosti (angl. vicarious liability) odpovědnost za protiprávní jednání svého zaměstnance (a spolu s ní tedy i povinnost uhradit exemplární náhradu škody) jeho zaměstnavatel.⁴³ Velmi podobné pochybnosti vyvstávají i při úvahách, zda by měl být postižitelný v rámci tohoto institutu také stát. Opět se totiž nabízí argument, že není spravedlivé, aby za chybné jednání nějakého úředníka nesli následky všichni (nevinní) daňoví poplatníci.⁴⁴ Je zřejmé, že se

tímto dostáváme na půdu velmi složité problematiky, související s charakterem a podstatou právnických osob, která již přesahuje možný rámec a rozsah tohoto pojednání.⁴⁵ Dovolil bych si proto pouze konstatovat, že klíčová při řešení naznačených potíží bude nejspíše naše představa o tom, nakolik je právnícká osoba schopna vytvářet svou strukturou a činností tlak na jednání fyzických osob.

10. Exemplární náhrada škody uplatňovaná ze smluvní a mimosmluvní odpovědnosti

Jednou z ve světě nejvíce diskutovaných otázek spojených s tematikou exemplární náhrady škody je, zda by měla být tato náhrada uplatňována pouze v případech porušení závazku, který vyplývá z mimosmluvní odpovědnosti (typické např. pro Austrálii, Nový Zéland, atd.), anebo i pokud jde o závazek smluvní (obvyklé např. v USA). V případě smluvního závazku se má totiž zpravidla za to, že jde o čistě soukromoprávní záležitost zavázaných stran, jejíž porušení se nějak nedotýká veřejnosti (srovnej s konceptem uplatňovaným v USA, že exemplární náhrada škody má odčinit krivdu spáchanou na žalobci a nikoliv na veřejnosti). K tomu je však třeba dodat, že i smluvní závazek může za určitých okolností přerůst v tzv. obecný morální závazek, což dává věci poněkud jiný, širší, rozměr.⁴⁶

Skutečnost, jak je rozlišování mezi porušením smluvní a mimosmluvní odpovědnosti za škodu v některých případech obtížné, lze poměrně dobře ilustrovat i na některých příkladech převzatých ze zahraniční literatury. Například Nelson Enonchong z University of Leicester ve svém článku *Breach of Contract and Damages for Mental Distress*⁴⁷ zmiňuje výtku, že široce koncipované odškodňování duševní újmy může snadno přerůst právě v udělování exemplární náhrady škody za porušení smluvní povinnosti.⁴⁸ Autor výše uvedeného pojednání ji však přesvědčivě vyvrací svým poukazem, že exemplární náhrada škody se podle britského práva sice nesmí udělovat za porušení smluvní povinnosti samotné, což však automaticky neznamená, že by se

odborné veřejnosti se v tomto případě domnívá, že nikoliv. K tomu srovnej: JELÍNEK, Jiří. *Trestní odpovědnost právnických osob*. Praha: Linde, 2007. s. 44–47.

⁴⁵ K obecné problematice právnických osob existuje bohatá a zajímavá literatura. Zmíňme např. HURDÍK, Jan. *Právnícké osoby a jejich typologie*. Praha: C. H. Beck, 2003.

⁴⁶ O tom v souvislosti s nekalosoutěžní problematikou: KOTÁSEK, Josef. Nesplnění smluvních povinností jako nekalá soutěž. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2009, vol. 17, no. 2, s. 76–80.

⁴⁷ ENONCHONG, Nelson. *Breach of Contract and Damages for Mental Distress*. *Oxford Journal of Legal Studies*. 1996, vol. 16, no. 4, s. 617–640.

⁴⁸ Tamtéž. s. 630, 633.

⁴⁰ BEEVER, Allan. The Structure of Aggravated and Exemplary Damages. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2003, vol. 23, no. 1, především s. 102–105.

⁴¹ Tamtéž, s. 95.

⁴² Tamtéž, s. 101.

⁴³ Tamtéž, s. 96.

⁴⁴ Tým problém vyvstává i v rámci úvah, zda by měl být stát mezi subjekty trestní odpovědnosti právnických osob. Většina

taktéž nesměla udělit i za způsobenou duševní újmu, která jí byla podmíněna. Přesto ale můžeme říct, že se tím hranice smluvní odpovědnosti poněkud znejasňují.

11. Současné trendy ve vývoji institutu exemplární náhrady škody

Současné názory na další vývoj exemplární náhrady škody v právních řádech ovlivněných angloamerickou právní kulturou poměrně dobře postihuje již vícekrát zmíněná zpráva britské *The Law Commission*. Podle ní lze nalézt mnoho odborníků, kteří radí tento institut zrušit, avšak ještě více těch, kteří jej chtějí zachovat. Výsledný závěr, který předkládá, je proto nakonec takový, že je zde silná praktická potřeba jeho existence s tím, že jeho reforma je nejvíce zapotřebí – že je především nutné zpřesňovat a precizněji vymezovat jeho zákonné mantinely.⁴⁹

Určitý prostor se exemplární náhradě škody otevírá též v souvislosti s činností Evropské unie. Vyskytly se například již úvahy, že by se model soukromoprávního vynucování mohl dobře uplatnit v oblasti soutěžního práva, což se však u řady členských států včetně České republiky nesetkalo s příliš pozitivním ohlasem.⁵⁰

Mezi státy s kontinentální právní tradicí, kde se dnes exemplární náhrada škody uplatňuje, patří například Brazílie, Filipíny, Itálie a Québec v Kanadě.⁵¹ V této souvislosti stojí za pozornost skutečnost, že se obvykle nejedná o přímé a otevřené vtělení tohoto institutu do právních řádů, ale spíše o zohledňování některých principů pro něj typických, například při stanovení výše škody. Je třeba zmínit, že v některých případech, kdy způsobená škoda zahrnuje též duševní újmu či zásah do některých aspektů lidské osobnosti,⁵² opravdu není možné takovou škodu objektivně vyčíslit na základě

posuzování skutečně způsobené újmy. Druhým totiž takřkajíc „do hlavy nevidíme“ a dále s něčím, jako je kupříkladu občanská čest, nelze obchodovat, a tudíž ani není možné přesně stanovit její peněžní hodnotu. Navíc odhlédnuto od případné monetární kompenzace, lze předpokládat, že před některými lidmi zůstane občanská čest poškozené osoby navždy pošramocená - jinými slovy: v takových případech ani začasné nelze docílit návratu do stavu, který by byl tomu původnímu alespoň přibližně podobný. Z těchto důvodů je tedy v takových případech dvojnásob třeba dbát prevence, čímž se otvírá prostor pro převzetí některých prvků typických právě pro exemplární náhradu škody.

12. Závěrem

Jak je vidět, na exemplární náhradu škody je možno nahlížet z řady ať už tradičních či nových perspektiv.⁵³ Vždy však musíme mít na paměti její úzkou návaznost na angloamerickou právní kulturu, a tím pádem i pro nás stále poněkud neobvyklé vnímání možností a povahy právní regulace. Například v USA je regulace chování ex post prostřednictvím judikátu pojímána jako jistá ochrana před nadměrnou normotvorbou ze strany státu a s ní souvisejícím omezováním svobody. Všeobecně bychom však mohli říct, že exemplární náhrada škody se může uplatnit jako užitečný institut ve všech případech, kdy veřejné právo není schopno dostatečně efektivně plnit svou úlohu v oblasti účelného předcházení a postihování trestných činů. Jistě je možno i u nás najít řadu oblastí, kde je schopnost veřejného práva udržet kriminalitu pod dostatečnou kontrolou zpochybňována (zejména oblast hospodářské kriminality). Podobně by mohly některé prvky převzaté z konceptu exemplární náhrady škody přispět k vypracování jasnějších a objektivnějších kritérií pro udělování peněžních náhrad v oblastech nemajetkové újmy. Je totiž poměrně zjevné, že standardní kritéria pro jejich poskytování v některých případech nejsou úplně dostačující. Na závěr tedy můžeme říci, že exemplární náhrada škody pro nás může i v současné době představovat nikoliv neúžitečnou inspiraci.

Anotace

Autor se v příspěvku věnuje exemplární náhradě škody, institutu známému především z právních řádů ovlivněných angloamerickou právní kulturou. Jeho

⁴⁹ Item 2 of the Sixth Programme of Law Reform: Damages. *Aggravated, Exemplary and Restitutionary Damages* [online]. London: The Law Commission, vydáno 16. 12. 1997 [cit. 2009-11-06]. Dostupné z: <<http://www.lawcom.gov.uk/docs/lc247.pdf>>.

⁵⁰ Srovnej: Zelená kniha: žaloby o náhradu škody způsobené porušením antimonopolních pravidel ES [online]. Brusel: Komise Evropských společenství, vydáno 19. 12. 2005 [cit. 2009-11-06]. Dostupné z: <[://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/cs/com/2005/com2005_0672cs01.pdf](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/cs/com/2005/com2005_0672cs01.pdf)>. Srovnej též: KAVĚNA, Martin. *Exemplární náhrada škody v angloamerických a kontinentálních právních řádech*. Praha: Parlament České republiky. Parlamentní institut. Studie č. 5.268, 2007, s. 13.

⁵¹ KAVĚNA, Martin. *Exemplární náhrada škody v angloamerických a kontinentálních právních řádech*. Praha: Parlament České republiky. Parlamentní institut. Studie č. 5.268, 2007, s. 15 - 17.

⁵² O této problematice je například možno číst ve: Knap, Karel et al. *Ochrana osobnosti podle občanského práva*. Praha: Linde, 2004.

⁵³ Pokud jde o nové perspektivy není nezajímavý pohled z hlediska směru Law and Economics. Srovnej např. Duggan, Anthony. Exemplary Damages in Equity: A Law and Economics Perspective. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2006, vol. 26, no. 2, s. 303–326.

cílem je představit jej naší právnické veřejnosti, pro jejíž podstatnou část zůstává stále poněkud neznámý. Autor nejprve vymezuje pojem exemplární náhrady škody a objasňuje její vztah k ostatním druhům náhrad. Dále se zabývá historickým pozadím jejího vzniku, zvláštní pozornost přitom věnuje jejímu vývoji v USA a judikatuře tamního Nejvyššího soudu. Autor se také detailně zabývá zápory a klady, které jsou tomuto institutu přisuzovány – především problematice spojené s možným prolomením principů „ne bis in idem“ a „res iudicata“. Zkoumá též otázku, jaké subjekty by měly být jeho prostřednictvím postihovány a zda by se tak mělo dít i v případě porušení smluvního závazku. Na závěr popisuje aktuální trendy ve vývoji exemplární náhrady škody a snaží se formulovat obecné podmínky, za kterých by mohla nalézt své uplatnění i v českém právu.

Summary

In this article author focuses on punitive damages – legal concept, which is known mostly from states influenced by angloamerican legal culture. His aim is to present this concept to Czech lawyers, because it is still not very known to them. At first, author defines concept of punitive damages and illuminates its relation to another kinds of damages. He examines historical background of this concept and brings special attention to its development in the USA and judicature of the Supreme Court of the United States. Author also investigates positives and negatives, which are owed to punitive damages. He concentrates mainly on principle of "double jeopardy" and principle of "res iudicata". He also examines question what subjects should be involved by punitive damages and if it is admissible to use this instrument in the case of breach of contract. In the end, he describes actual trends in progression of punitive damages and aspires to formulate general conditions for using it in Czech law.